

Vincas URBUTIS

LIE. (Ž.) *rubuīlis*, *gūirė*, (RYT.) *kriaunỹs*, LA. (LATG.) *kūrmelis*²
 IR KITI NE(IŠ)AIŠKINTI GOBIO GOBIO (L.) PAVADINIMAI

Gobio gobio (L.) – plačios karpinių šeimos keliolikos centimetrų ilgio apvalainė žuvelė, žiočių kampuose turinti po ūsiuką, o šonuose – eilutę tamsesnių dėmių, tūtais laikosi prie smėlėto bei žvirgždėto up(el)ių (kartais ir ežerų) dugno, džiugindama jauniausius ir nuvildama rimtuosius, stambesnio laimikio tykojančius meškeriotojus. Bendrinė lietuvių kalba tai žuvelei vadinti yra pasirinkusi žodį *gružlys*, ichtiologijos (ir apskritai zoologijos) lietuviškoje literatūroje jau per visą XX a. vartojamą be jokios rimtesnės konkurencijos. Daug margesnis vaizdas tarmėse. Apibendrinamai galima pasakyti, kad aukštaičių labiausiai pamėgtas, plačiausiai pasklidęs yra *kilbūkas* su savo variantais *kilbas* (ir *kilbas* Valkiniškai), *kilbūtis*, *kilbūnas*, *kelbūkas*, *kėlbas*, *kelbūnas* (Adutiškis; yra ir br. trm. *келбўн* СБГ II 456), *kalpūkas* (Tverėčius), *gilbūkas* (Meteliai), *gelbūkas* (Lėipalingis, Pivašiūnai), *gėlbas* (Veisiejai), prie kurių veikiausiai priskirtinas ir (*š*)*kelpštas* (su pakaitine priesaga *-stas* ir „judriuoj“ *s-*; M a j e w s k i SNZBP II 366 duoda iš Matulionio gautą *Skelpštas*), Frenkelio užsimintas (997) kaip žodis be etimologijos. O žemaičių toks pat svarbiausias pavadinimas yra *rubuīlis*. Aukštaičių *kilb(uk)as* paprastai laikomas slavizmu, nors šiokių tokių abejonių dėl to gal ir galėtų likti, bent jau kol nėra kaip reikiant paaiškėjusi atskančio slavų (bemaž vien šiaurinių) žodžio kilmė (ne kaip skolinį lie. pavadinimą su le. *kietb* „t. p.“ ir kt. yra mėginęs sieti V. Machekas, žr. ZslPh XIX (1944) 58, plg. ir M a c h e k² 185). Kas per žodis yra žemaičių *rubuīlis*, turėtų paaiškėti iš šio rašinio.

Galima pradėti nuo žodžio geografijos patikslinimo. LKŽ *rubuīlis* „gružlys“ nurodytas iš šešeto vietų Žemaičių šiaurinėje dalyje ir dar iš Žagārės (tad jau iš gretimų šiauliškių aukštaičių palatvėje). Pasinaudojus ta informacija, kuri buvo surinkta bemaž prieš ketvirtį amžiaus arba A. Girdenio ar jo vadovautose dialektologinėse ekspedicijose po Žemaičius dalyvavusių studentų, arba Vilniaus universiteto lietuvių kalbos specialybės studentų, rašiusių seminarinius darbus iš žuvų pavadinimų geografijos, be to, dabar dar pasiteiravus vieno kito žemaičio kalbininko, jau nesunku pateikti keleriopai platesnį vartojimo vietų sąrašą: Alsėdžiai, Barstýčiai, Ylakiaĩ, Kuršėnai (DūnŽ), Laižuva, Leckavà, Mažeikiai, Mósėdis, Nevarėnai, Palangà (?), Pikeliai, Plāteliai, Rietāvas, Sedà, Skuōdas, Šāukėnai, Tirkšliaĩ, Tryškiai, Vieکشniaĩ, Žagārė, Ža-

rėnai, Žemėlė, Židikai, Žlibinaĩ. Forma neįvairuoja, jeigu tik, žinoma, atsiribojama nuo tų skirtybių, kurios susijusios su dėsningais šnektų fonetiniais kitimais (plg. Žemaičių šiaurės vakaruose, balsių harmonijos arba atgalinės asimiliacijos plote, vn. vrd. [*rubūilis*] šalia dgs. vrd. [*robōilē*]). Tiktai Žemaičių pietinėje dalyje *rubūilis* nepažįstamas – jį atstoja *kilbūkas* (Rasėiniai, Vidūklė, Tauragė, Pākražantis – į pietvakarius nuo Kėlmės, Šaūkėnai), germanizmas *gruñdulas* bei *grundulys* (arčiau jūros; plačiau dėl geografijos ir galimo latvių tarpininkavimo jau rašyta anksčiau, knygoje BEE 152 t.) ar, rečiau, dar koks kitas žodis (tokių sporadiškai gali pasitaikyti – dėl žuvų pavadinimų painiojimo ar kitų priežasčių – ir šiauriau, kur šiaip jau viešpatauja *rubūilis*).

LKŽ nurodyta, kad *rubūilis* pavartojamas ir kitoms žuvims, ne vien gružliui vadinti. Remiantis pora žodynų – BŽ 98 ir J – antrąja reikšme duota „šlyžys (*Nemachilus barbatulus*)“. Gružlio ir šlyžio ar kartu dar ir kitų vijūninių šeimos panašių (jos irgi ūsuotos) dugninių žuvelių pavadinimų painiojimas ar vadinimas bendru, nediferencijuotu žodžiu – neretai kalbose pasitaikantis dalykas. Tik šiuo sykiu dėl reikšmės „šlyžys“ visiško tikrumo nėra. Leksikografas J. Baronas, pats rytų aukštaitis, – nedidelis autoritetas, kai reikia aiškintis žemaičių žodžių reikšmes. Jį veikiausiai bus suklaidinęs J. Elisonas su savo „Zoologijos sistematikos terminų žodyne“ (1920), plg. jau pirmojo BŽ leidimo (1924) 93 *Голец* – ... *kertiklis* (*žuvis*), *rubuilis* ir E 47 *Kertiklis* ... *rubuilis*, *Žem[aičiai]* ... *Nemachilus barbatula*, *голец* ... bei 122 *Nemachilus barbatula*, *kertiklis* ... *rubuilis* ... (kad *rubuilis* E nusprūdes nuo savo tikrosios vietos, patvirtina jo nebuvimas tarp *gruž(li)o* sinonimų 46, 122). Nelengva smulkiąsias žuveles atskirti ir iš A. Juškos aiškinimų. Bent jau LKŽ pacituotas apibrėžimas *Žuvis su uostais vadinasi rubūilis* tinka ne tik visoms mūsų vijūninėms (šlyžiui, kirtikliui ir vijūniui), bet ir gružliui; be to, lieka neaišku, kaip, pavyzdžiui, semantiškai atriboti nuo artimų, bet irgi miglotai J pateiktų *gūirė*, *gūrnė*.

LKŽ konstatuota dar ir trečioji reikšmė – „bet kokių žuvų jauniklis“. Tarp poros vietų, Ylakių ir Vėšvėnų, kur šitaip vartojamas *rubūilis*, atstumas ne visai mažas. Tikriausiai nereikia manyti, kad čia esama (ar anksčiau būta) kokio vientiso ypatingos reikšmės arealo. Veikia vienur ir kitur mažiau su gružliais ir kita žuvų smulkme įsipaižinę žmoneliai bus ėmę žodį *rubūilis* taikyti apskritai mažoms žuvelėms vadinti, toliau pavartodami jį ir apie jaunikius (mailių) kalbėdami.

Be 1 *rubūilis* trimis sakytomis reikšmėmis, LKŽ atskiru straipsniu dar duotas jo tariamas homonimas 2 *rubūilis*, -ė smob. reikšme „kas riebus, apvalus“. Antrasis straipsnis iš esmės tik pratęsia informaciją apie tą patį žodį, nušviečia jo dar kitokią vartojimą – palyginimuose ir perkeltine reikšme. Palyginimuose niekas netrukdo įžiūrėti net visai tą pačią pagrindinę reikšmę „gružlys“, plg. LKŽ cituojamą *Vaikas riebus kaip rubūilis, apsikurtinas* J. bei porą Valančiaus vietų: *Davė paskiau aniedviem viešpats penketą vaikų, visi buvo riebus kaip rubūiliai*... ValančR I 86; – *Suželėk, – atsakė vengras, – išsulpėk ir išspiauk, ir būsi sveika it rubūilis* (paaiškinimas senutei, ką daryti

su tirštimais sugėrus nuovirą) VR (1931) 108. Kitur, ne palyginimuose, kiek didesnis nutolimas ir iš tiesų jau galima kalbėti apie naują atskirą reikšmę, tačiau nesunku suvokti, kad ta reikšmė (bent jau savo kilme) antrinė, išaugusi iš žodžio *rubuilis* „gružlys“ perkeltinio vartojimo, plg.: *Kas bebūtų, kad tokia rubuilis (mergina) negalėtų rūgių rišti* Krkl ar to paties Valančiaus *Gimdytojai labai aną mylėjo, bet ir negalėjo nemylėti, nes buvo rubuilis, skruostus turėjo baltai raudonus...* ValančR I 69. Pasitaiko ir daugiau žuvų pavadinimų su visai panašia vartojimo bei semantikos raida, plg. iš LKŽ palyginimų su *llynas* „Tinca tinca (L.)“: *Išišėręs kaip llynas* Prk; *Vaikščiauna karvės po itokią žolę, tai kaip lynai* (labai riebios) Arm, o ypač *Acerina cernua (L.)* pavadinimų *ež(e)gys* ir *pūgžlys* vartojimą ir palyginimuose, ir perkeltine reikšme: 1. ... *Pasipūtęs kaip ežegys* Šn ; 2. prk. „užsispyrėlis, stačiokas“: *Tokio ežegio da niekur nemačiau – liepi jam eit, tai jis sustos, o liepsi neit, tai nuveis* Pns; 1. ... *Merga kai ežgys* Prng; 2. „pasipūtėlis“: *O tu, ežgỹ, ar jau šiandie nė nepavalgysi!* Krsn.; 1. ... *Ko gi pasišiaušei kai pūgžlys!* Ktk; 2. perk. „neklaužada, užsispyrėlis“: *Nu, pūgžly, a klausysi, a ne?* Klm. Kaip matyti iš LKŽ šaltinių, *rubuilis* tiek palyginimuose, tiek ir reikšme „kas riebus, apvalus“ išsitenka vien Žemaičiuose, bet jau pasitaiko ir jų pietinėje dalyje. Kur *rubuilis* pamatine reikšme ne(be)vartojamas, naujoji reikšmė, savaimė suprantama, nebegali būti suvokiama kaip perkeltinė. Gali dar kam rodytis, kad LKŽ išskirtų *1 rubuilis* sm. ir *2 rubuilis*, -ė smob. neleidžia laikyti vienu žodžiu ir jų forma – vienas, girdi, yra vyriškosios giminės daiktavardis, o kitas – turintis abiejų giminių formas. Tačiau tas substantivum mobile veikiausiai čia tėra pačių leksikografų išsigalvojimas. Tarp LKŽ iliustracinių pavyzdžių nėra nė vieno, patvirtinančio moteriškosios giminės formų buvimą. Atvirksčiai, pavyzdys iš Karklėnų (pakartotas ir čia, žr. aukščiau) aiškiai rodo, kad ir tada, kai kalbama apie moteriškosios lyties būtybę, vartojamas vis tas pats vyriškosios giminės daiktavardis. Tai patvirtina ir Valančius (žr. čia antrąją citatą iš jo). Ir kiti panašios raidos daiktavardžiai išlaiko savo pirmąją (vyriškąją ar moteriškąją) formą, tik ji neutralizuojama, kitaip sakant, jie imami vartoti kaip vadinamieji bendrosios giminės daiktavardžiai (tam pailustruoti pakanka jau cituotų pasakymų su kitais žuvų pavadinimais). Dirbtinio pavidalo (dvejopų galūnių) *rubuilis*, -ė, neužsiminus, kad jis būtų išlaikęs kokį tarmiškumo kvapą, naująja reikšme įdėtas į visus tris (1954, 1972 ir 1993 m.) DŽ ligšiolinius leidimus ir taip dar griežčiau atskirtas nuo visai atsisakyto ž. *rubuilis* „gružlys“.

Labai gali būti, kad ir pažemaitės *rubuila* scom. „riebus, storas žmogus“ (LKŽ jo vartojimas tepailiustruotas palyginimu iš Šakynos *Drūktas kaip rubuila*) yra ne iš pat pradžių skirtingas, nepriklausomai pasidarytas žodis, o to paties *rubuilis* „gružlys; (prk.) kas riebus, apvalus“ kiek kitoniškas variantas (gal tik pakitus vartojimui ir raiška buvo suartinta su vadinamosios bendrosios giminės daiktavardžiams labiau įprasta forma); plg. – kartu dėl galūnės ir priegaidės – *kemėša* scom. „griozdiškas žmogus“ šalia *kemėši(u)s* sm. „t. p.“, *pakarąila* scom. „didelis, aukštas, sudžiūvęs žmogus ar

gyvuly; pramuštgalvis, nenuorama; pakaruoklis“ šalia *pakarailis* sm. „nedidelis, lengvas debesėlis be lietaus“, *pakarailis*, -ė smob. „pramuštgalvis, nenuorama; pakaruoklis“.

Dabar nematyti, kad ž. *rubuīlis* būtų aiškiai susijęs su dar kokiais kitais, jau tikrai skirtingais, žodžiais. Įveikti jo izoliaciją, susekti išblėsusius santykius su giminiškais žodžiais – etimologijos uždavinys. Iki šiol, deja, šio žodžio genezė vos prabėgomis tekliudyta, nieko tikro dar neužčiuopta. Platesnio žvilgsnio, tiesą sakant, žodis nė nesusilaukė, juo domėtasi tik vienu aspektu – darybos. Tačiau darybos nagrinėjimas vaisingas tik tada, kai pavyksta susekti vadinamąjį pamatinį žodį (dūrinio atveju – du pamatinius žodžius). P. Skardžiui, kuris bene pirmasis mėgino darybiškai interpretuoti rūpimą žodį, nepasisekė to padaryti. Šalia *rubuīlis* „pilnas, riebus, dailus, sveikas, kūningas (žmogus, paršelis, kumelys...)“ ir (tik iš Kos 152) „gružė, gružlys...“ skliausteliuose prirašytas *rūbulas* „kamuolėlis, rutuliukas“ (Skardžius LKŽD 192), nors ir užimdamas vietą, kitur dažniausiai skirtą pamatiniam žodžiui, tokiu, suprantama, negali būti pripažintas, nes aiškinamojo *rubuīlis* nei semantiškai, nei formaliai nepamatuoja (ir sunku įsivaizduoti, kad anksčiau būtų pamatavęs). Kad ir pats autorius nesidėjo radęs žodį, iš kurio padarytas *rubuīlis*, matyti iš kitos jo knygos vietos (185), kur, atvirksčiai, prie *rūbulas* skliausteliuose prirašytas *rubuīlis* (čia tik reikšme „pilnas, riebus...“). Vienur ir kitur nepasisekus pritaikyti darybos analizės, pasitenkinta dviejų iš dalies panašių žodžių gretinimu parodyti, kad jie tikrai turi priesagas. Darybos analizės pakeitimas morfemine (ir tai dar trūktina) metodiškai, žinoma, nepriimtinas: juk žodis, net neabejotinai turintis priesagą, toli gražu ne visada yra tos priesagos vedinys.

Energingiau *rubuīlis* (ir *rūbulas*) darybą aiškinti griebė J. Otremskis. Jis, beje, ribojosi tik to žodžio reikšme „riebulis, dručkis“, jau visai nutylėdamas jo aiškinimui mažiau tinkamą „gružlys“. Jo nuomone, *rūbulas* ir *rubuīlis* esą padaryti iš bdv. *riebūs*, -i. Šaknų fonetinį skirtumą jis mėgino taip paaiškinti. Pavidalas *rub-*, matyt, pirma atsiradęs žodyje *rubuīlis*, išriedėjusiam iš **ruibuilis* (ui kartais iš tiesų pasitaiko vietoj *ai*, *ei*, *ie*, plg. *kliūka*, *kliūkti* : *klaikti*, *rūišis* : *ráišas*) dėl disimiliacinio supaprastinimo. Dėl viso pikto dar pridėdamas atsarginis paaiškinimas: priesaga galėjusi būti *-ulis* (**ruibulis*), tada būtų galima galvoti apie dvibalsio metatezę, t. y. *ui-u* > *u-ui* (OGL I 178, II 125; II 131 dar pasakyta, kad trm. *rubūila* tikriausiai padarytas iš bdv. *rubuīlis* „riebus“, tad dėl neapsižiūrėjimo daiktavardis čia jau virtęs būdvardžiu).

Vėliau *rubuīlis* „riebulis, storulis“ (klaidingai išspausdinta *rubuīlus*) darybą iš *riebūs* kaip visiškai tikrą dalyką perima B. Laumanė, kuriai pasirodė, kad čia galima kalbėti apie paprasčiausią balsių kaitą (nors iš tiesų tai skirtingų kaitos eilių – *u* ir *i* – žodžiai), todėl Otremskio formos paaiškinimai (kaip neva nebereikalingi) nė neužsimenami. Priduriama, kad žuvelės pavadinimas atsiradęs dėl reikšmės perkėlimo (L a u m a n e ZNLV 81).

Nesėkmių, kurios ištiko darybininkus su žodžiu *rubuīlis*, svarbiausia priežastis yra ta, kad pradžioje, prieš dairantis, iš ko jis padarytas, nebuvo kaip reikiant išsiaiškintas jo vartojimas, reikšmių tarpusavio santykiavimas, jų susidarymas. Išėities tašku pasirinkus ne pamatinę reikšmę („gružlys“), o antrinę (perkeltinę), tolesnis kelias tik ir galėjo vesti arba į aklavietę (tarp žodžių, kuriuos ir formaliai būtų galima laikyti giminiškais, pamatinio žodžio nerasta), arba į šunkelius (tariamasis pamatinis žodis pasirinktas klaidingai, formaliai sąsajai su juo įrodyti jau reikėjo suponuoti individualią bei sudėtingą darinio fonetinę raidą).

Dabar, pamačius, kad tolesnio aiškinimo objektas iš tikrųjų turėtų būti *rubuīlis* tiktai reikšme „gružlys“, pirmiausia reikėtų pasižvalgyti, kokios motyvacijos žodžiais įprasta šią žuvelę vadinti, kurie jos skiriamieji bruožai ypač dažnai lemia pamatinio žodžio pasirinkimą. Svarbiu dalyku, pasirodo, laikoma tai, kad žuvelė įpratusi būti prie dugno, nugrimzdusi (ne viršum plaukioti), plg. lie. (ž.) *grañzas*, *gramzda* (D. Pošk), *gramzdas* (išrašuose iš Jumskio, gal varniškio, žodyno), *gramzdě*, *grañzdinas*, *gramzdùkas* (Rietāvas), *gramždě*, *gruñzdas*, *gruñzdinas* (Kvėdarna), *gruñzdis* šalia *gruñzti* (*gruñzdo*), *gramzdinti*, kuriems iš slavų kalbų artimi č. *hrouzek*, (*h*)*řízek*, *hrýzek*, (s.) *hrúz*, slov. *hrúz(ik)*, luž. a. *hrjuzk*, luž. ž. *gruzk* „t. p.“ šalia vksm. sl. *groziti, *gręznōti (atitinkančių lie. *gramzdýti*, *gruñzti*); r. *нескáрь*, (trm.) *нескáн*, *несчанук*, ukr. trm. *ніскóр*, *нісочник*, br. trm. *няскар*, slov. trm. *peskár*, s.-ch. trm. *pjesanac*, *pesjaka* ir kt. (daugiau „smėlėto dugno“ motyvacijos pavadinimų bei jų variantų slavų kalbose pateikia К а л о м и е ц ПОHP 42 t., tik ten šis tas, rodos, pripainiota ir iš to, kas veikiau susiję su sl. *piskoř „vijūnas, pyplys“ : *piskati „pypti“, plg. M a c h e k² 451, B e z l a j III 43); v. *Gründling*, *Gründel*, *Grundel*, *Gründer*, s.v.a. *gruntila* „t. p.“ šalia v. *Grund*, s. v. a. *gruntila* „dugnas“. Duginės žuvelės įvaizdis neretai dar praplečiamas bei detalizuojamas, iškeliant jos įprotį graužti dugną (žemę, akmenis...) bei rautis į jį¹ (čia dar gali prisidėti nepakankamas skyrimas nuo kitų dugninių žuvelių). Prie tokio pobūdžio pavyzdžių priklauso ir lietuvių bendrinės kalbos *gružlys* (ir Júodupė, Obėliai...) su tarmių ar raštų variantais *grūžas* (kad su šiuo – tik nežinia, ar visai to paties kamieno – variantu, šiaip jau tenurodomu iš aukštaitiškų šaltinių, vietomis kadaise gal bus grūmėsis ir *rubuīlis*, bene rodo 1585 m. plateliškio asmenvardis Янелис Керужайтис ABK XIV 303; Žemaičių pietryčių pakraštyje, kur įsigalėjęs *kilbùkas*, dar ir dabar išlikusi pavardė *Grūžas* Šiluva, Týtuvėnai LPŽ I 733), *grūžė* (jau Lex 44: *Grundling Gruze*; taip ir vėliau: *Gründling. Gruže*, *ês. F. C I 817*; *Gründling Gružžė*, *ês. f. R II 185* (MŽ II 245); *Gružžė*, *ês. f. ein Gründling R I 43*; tik MŽ I 88 jau papildyta:

¹ Plg. kad ir tokį gružlio mitybos aprašymą jau šimtmečio senumo ichtiologijos knygoje: „... kaip dugninė žuvis gružlys visada ieškinėja maisto ant dugno. Paprastai jis minta smulkiomis kirmėlaitėmis, vabaliukais, vėželiais... taip pat organinių medžiagų puvėsiais, kurių gauna sau [= išsikasa] iš smėlio ir dumblo“ (Л. П. С а б а н е е в, Жизнь и ловля пресноводных рыб⁵, 319).

Gružžē, ês, f. und Gružlis, lio, ein Gründling. Pisc; kad M. Lietuvoje tikrai būta dar ir varianto *grūžas*, patvirtina, be K, ir KlvK 75 bei N 474 – iš Ragainės), *gružia* (*Kietb náski / Gobiús fluuiatilis. Gružia. SD³ 101*), *gružis, grūžlis* (Linkuvà, Panevėžys, Pasvalys, Žeimėlis), *grūžulys; griūžas* (Pandėlys; kitur „šližys“, žr. LKŽ); *graužiukas* (Saločiai), *graužliukas* (Labanóras), *graužlys* (beje, pastarasis tiksliau neapibrėžta reikšme) šalia *gráužti* (*gružinėti, gružėnti...*). Didesnių plotų dabar šie darybos bei morfonologiniai variantai neužima, tačiau iš jų plataus išsibarstymo tiek Didžiojoje, tiek seniau ir Mažojoje Lietuvoje (plg. net lituanizmą Prūsų v. trm. *Gruschel* Fr I 258), iš buvimo senuosiuose žodynuose matyti, kad toks žuvelės vadinimas iš senovės perimtas; tam tikro bendrumo čia esama ir su latviais, plg. jų trm. (iš Latvijos paties vidurio) *gruzis* „t. p.“ (ME I 667). Į tą patį veiksmožodį dar remiasi dūrinys *žemgriaūžė* (NdŽ V 405), *žemiagriaūžė* (406; *žemgriaūžė* Rtr 1339 vertė la. *akmens grauzis, akmengrauzis*, nors latvių dūrinys retai pasitaiko tokia reikšme – juo paprastai vadinamas (ir bendrinėje kalboje), kaip ir retu lie. *akmengrauzis*, kirtiklis (*Cobitis taenia* L.); panašiai dvejopų reikšmių yra ir la. dūrinys *uolgrauzis*. Tokie dūriniai gal bent iš dalies nusižiūrėti iš vokiečių, plg. v. *Steinbeißer* „kirtiklis“, *Schlammbeißer* „vijūnas“ ir pan. Iš pavadinimų, kurie su *gráužti* nesusiję, bet irgi remiasi panašios semantikos veiksmožodžiais, plg. la. ret. *žuba* „gružlys (?)“, kuris, rodos, visai įmanomai siejamas su *žubīt* „graužti, kramsnoti, žlioburti“ (L a u m a n e ZNLV 98), veikiausiai toliau (sykiu su *žubināt* „žiaumoti, čiulpti“) pirmiausia giminišku su lie. *žiaūbti* „pilnu snukiu èsti“, *žiauberė* „sudžiūvęs duonos kampas, kriaukšlys“ (ne su la. *župsnis*, lie. *žiùpsnis*, kaip abejojant spėjama ME IV 827); iš slavų gružlio pavadinimų – r. trm. *некозоб(ук)*, *некозобчик* (dėl liaudies etimologijos ir *некозуб(чик)*), ukr. trm. *ніскозоб(а)*, *ніскозуб* (dar žinomas ir le. ret. *piaskozob*, tik juo vadinama kita dugninė žuvelė – kirtiklis): s. r. *zobati* „èsti“ (gimin. su lie trm. *žėbti, žėbėti* „(biralus) èsti, žlioburti“).

Prie didelio būrio pavadinimų, kurie aiškiai remiasi suvokimu, kad gružlys – (dugno) graužėjas bei rausėjas, knieti prišlieti dar keletą tokių, kurie ne tiek aiškūs.

Pirmiausia – keletas žodžių dėl *grąžlys* „gružlys“. Jis visai tikru pavyzdžiu čia rūpimai motyvacijai pailiustruoti nelaikomas ne todėl, kad kiltų abejonių nustatant jo pamatinį žodį ir tuo pačiu išaiškinant darybos reikšmę bei motyvaciją. Rėmimasis vksm. *grėžti* „(sukant) daryti skylę, urb(in)ti“ (plg. ir džn. *grąžyti*) – akivaizdus. Neaišku lieka kas kita – ar tas rėmimasis ir sykiu gružlio suvokimas kaip rausėjo (tiksliau – dugno grąžytojo, urbintojo) nėra kartais antrinis. Kitaip sakant, galima įtarti, kad *grąžlys* tėra jau minėto *gružlys* perdirbinys, o ne atskiras bei savarankiškas vedinys iš veiksmožodžio. Žodžio *grąžlys* net nėra LKŽ, tačiau jį galima rasti ne viename Lietuvos žuvų apraše tarp sinoniminių gružlio pavadinimų (V. K o c h' a s ŽP 16 – aprašas į vertimą įterptas A. R o n d o m a n s k i o; K. S č e s n u l e v i č i u s MGVŽ 28; [T. I v a n a u s k a s ir kt.] LGVŽ 159). Vartojimo vieta nenurodyta, tad nežinia, ar tai gyvosios kalbos faktas, ar tik perkėlimo į bendrinę kalbą padarinys, savotiškas hipernormalizmas (*u*

ar $\bar{u}$ – plg. *grūžulys* – sutapatinus su trm. $\bar{u} < a$). Dėl panašaus pobūdžio čia dar kartu galima priminti ir *grañdaldas* „tokia žuvelė“ (LKŽ iš Palangės), tikriausiai taip transponuotą į bendrinę kalbą iš trm. [*grõndõls*] ar [*grõndãls*] klaidingai pamanius, kad tai ne skolinsys, o vedinsys iš *grándyti* (: *grėsti*) „gremžti“.

Iki šiol, rodos, dar niekas nėra mėginęs etimologizuoti *gurnis* (-ies), *gurnė* bei *gùirė* (dažniausias variantas, į LKŽ vietų sąrašuką dar tikėtų Kalnālis, Salantaĩ, Tirkšliaĩ; plg ir *goirė-l(e)* LKT 77 – Šateikiai), *guĩris*. Šaltiniai – vien žemaitiški, išimtis gal būtų A. Becenbergerio užrašai (jei juose iš tiesų Prūsų lietuvių žodžiai) su dar kiek kitokiu nei LKŽ variantu *gùiris*, *guirėlis* e. Fisch, vermutlich Gründling. APh I 124. Nors paprastai nurodoma, kad taip (pirmiausia) vadinamas gružlys, tačiau iš vartojimo pavyzdžių ir net iš to, kad tose pačiose vietose, kur įprastas neabejotinai „gružlį“ reiškiantis *rubuĩlis* (ar, rečiau, koks kitas jį atstojantis žodis), greta geba išsilaikyti dar ir kitas pavadinimas, nesunku pasidaryti išvadą, jog pastarojo reikšmė paslankesnė, mažiau apibrėžta, ne sykį apimanti ir kitokią žuvų smulkmę, gal jau net ne dugninę. Tuo pačiu galima bent kiek abejoti ir dėl to, ar čia „gružlys“ – pirminė reikšmė. Taip iš pat pradžių šiek tiek išklabinami etimologijos pasirinkimo pamatai. Vis dėlto gal nepasirodys per drąsu šių pavadinimų artimiausiais giminaičiais laikyti *gùrti* „trupėti, smulkėti, byrėti“, *gùrinti* „trupinti; daužyti, laužyti, ardyti“ (plg. *Gurink* (purenk) *žemę lig nešėjus* LKŽ iš J), *gurūs*, -i „trupus, birus, graudus, irus“ ir kt. Iš jų į pamatinio žodžio vietą geriausiai tinka *gùrinti*. Vienur veikėjų pavadinimų darybos reikšme „kas gurina, t. y. ardo, rausia (dugną)“ pasidaryta su priesaga (*gurnis* f., *gurnė*), kitur – su galūne (*gùirė*, *guĩris*). Tai, kad veiksmazodžio *gùrinti* kamienas ne ištiesai pasikartoja vediniuose, nėra neverčia atsisakyti tokios darybos opozicijos: vadinamieji dezintegraciniai dariniai nėra jokia retenybė, plg. *čiup-nà* : *čiupinė-tis*, *dìlg-ė(lě)* : *dìlgin-ti*, *kab-lỹs* : *kabìn-ti*, *mėk-is* : *mekén-ti*; plačiau žr. *Urbutis* ŽDT 198 tt.). Lieka pridurti, kad nurodytomis (čia kaip tik pirmiausia reikalingomis) reikšmėmis lie. *gùrinti* pažįstamas nuo senovės. K. Sirvydas, pavyzdžiui, *sugurinti* sinonimiškai vartojo greta *suardyti* ir *pagriauti* (SD³25). Dėl *gùrti* grupelės žodžių galimų tolesnių giminaičių sutarimo nėra. E. Frenkelis tenkinosi nedrąsiu klausimu, ar tai negalėtų priklausyti šakniai (ide.) **geu-*, **gou-* „lenkti(s) (išgaubtam ar įgaubtam būti)“, tad ten, kur ir lie. *gaũras* „stambus, šiurkštus plaukas, gyvaplaukis“, (trm.) *gùras* „kauburys“ (Frenkel 179). Iš anksčiau žinomi aiškinimai dažnai tarpusavy skiriasi todėl, kad orientuojasi į vis kitas iš margos *gùrti* semantikos pasigautas reikšmes (plg. „trupėti“ : „silpnėti, nykti; pavargti“ : „spengti“ ir kt.). Atskyrus antrines reikšmes ir išsiaiškinus jų susidarymą, pasirodo, kad lygiai netinka tiek ieškoti nesamų spėjamos pirminės reikšmės „lenkti(s)“ pėdsakų, tiek skaidyti į etimologinius homonimus. Nustatyta pamatinė reikšmė „trupėti“ (tranz. „trupinti“, iš dalies dar ir „trinti“) tepritaria įjungimui į ide. šaknies **gher-* (: *ghr-*) „(su)trinti, brūžinti“ palikuonių ratą (Pokorny I 439 t.), kuri labai padidina įvairių plėtinių atstovai, tarp kurių yra ir lie. *griáuti*, *grũsti*, *gr(i)áužti*

(atsisakius pastarojo klaidingo siejimo su gr. βρύχω „dantimis griežiu (kalenu)“, iš tradicijos dar kartojamo E. Frenkelio žodyne). Visa tai čia išsamiai išdėstyti ir kartu nenukrypti į šoną nėra nei kaip, nei būtina (todėl skelbiama atskirai). Trumpai jau pasakyto gružlio pavadinimų aiškinimo esmei ar jo verifikavimui mažai tegali atsiliepti spėjamo pamatinio žodžio vienoks ar kitoks tolesnis etimologizavimas. Čionykštis pasirinkimas nebent galėtų būti šiek tiek svarbus dėl bendrojo etimologinio fono: šitaip *gūrnis* (-ė) ir *gūirė* (*gūiris*) nebebūtų vieniši, tarp giminaičių, tegu ir tolimesnių, kartu atsidurtų sinonimas *gružlys* (su variantais).

Toks pat neaiškintas gružlio pavadinimas yra *kriaunis*, jau senokai pakliuvęs į lietuviškuosius žuvų aprašus (gal pirmiausia A. Rondomanskio dėka į 1926 m. V. K o c h ' a s ŽP 16) ir juose iki šiol kartojamas kaip vienas iš antraeilių pavadinimų (iš paskiausių aprašų plg. V i r b i c k a s LŽ 58). Jo vartojimo šnektose geografija labai siaura: LKŽ *kriaunys* yra tik iš Pasvalio (studentų teigimu, čia esą pažįstami *kriaūnis*, *kriaūnė*, *kriauniukas* ir *kilbūkas*), be to, iš Šeduvės įtrauktas tiksliai nežinomos reikšmės *kriauniukas* „tokia žuvis, panaši į vėgėlę“. Kad ir tolokai nuo šių vietų, bet vis dėlto iš tų pačių rytų aukštaičių (Pabaisko) yra dar *kriaūnyti* (-ija, -ijo) „krimsti, kramtyti“ (*Kriaūnyk tu, kriaūnyk riešutus dantim, ar tik vėl nepradėsi rėkt, kad danti sopa!*). Iš to veiksmožodžio veikiausiai ir bus atsiradęs dar vienas gružlio pavadinimas – galūnės vedinys darybos reikšme „kas kriaunija (kremta, graužia)“. Panašių galūnių vedinių, priklausančių nomina agentis (siauriau – veiksmožodinės ypatybės turėtojų) darybos kategorijai, pasitaiko neretai, plg. *knākis*, -ė „kas per nosį šneka“ (: *knakėti*), *mėkis* „mikčius, mikna, mekas“ (: *mekėti*), *pliaūnius*, -ė „kas pliaunija“ (: *pliaūnyti*), *blizgė* „saulažuvė; pliuškė“ (: *blizgėti*). To, kas pasakyta, galėtų jau ir užtekti, tačiau liktų neaišku, iš kurgi dygęs pats tas išganingasis veiksmožodis. Kai kam galėtų net kliūti, kodėl čia daiktavardžio ir veiksmožodžio su -yti (-ija, -ijo) poroje pamatiniu žodžiu laikomas veiksmožodis, o ne, atvirkščiai, vardažodis, kaip kad įprasta ir kaip to, rodos, reikalauja pati veiksmožodžio sandara, plg. *dūmyti*: *dūmai*, *giedrytis*: *giedras*, *šaknyti(s)* (: *šaknis*). Tikriausiai tiesa, kad vksm. *kriaūnyti* – irgi vardažodžio vedinys, tik ne daiktavardžio *kriaunys* – tas savo leksine reikšme „gružlys“ negali jo semantiškai pamatuoti. Pasidairius tinkamesnių kandidatų į pamatinį žodį, galima sustoti prie rytų aukštaičių vietomis pažįstamo *kriaunà* „kriaušlas, žiauberė“ (LKŽ tai visiems įprasto žodžio *kriaunà* – ppr. dgs. *kriaunos* – 3 rkš.). Kad iš žiauberės pavadinimų tikrai pasidaroma „kramtyti“ reikšmės veiksmožodžių, matyti iš darybos opozicijos *žiauberioti* „valgyti, kramtyti duonos žiauberė“ (DŽ³): *žiauberė* (*žiauberis*, -iės). Darybos opozicija *kriaūnyti* „kramtyti“: *kriaunà* „žiauberė“ dėl kiek individualios darybos reikšmės nėra, tiesą sakant, visai tipiška priesagos -yti (-ija, -ijo) vediniams iš vardažodžių, tačiau vis dėlto įmanoma, plg. *kuōdyti* „tašyti, pešti už kuodo“ (iš kurio toliau ir *susikuōdyti* „susipešti“): *kuōdas* ir pan. Toliau nuosekliai pereinant prie *kriaunà* „žiauberė“ aiškinimo, iš sykio kyla įtarimas, kad tai veikiausiai kažkokio

(paprastesnės sandaros, negu *kriaũnyti*) „kramtyti, graužti“ (ar pan.) reikšmės veiksmažodžio vedinys, nes panašus žiauberės pavadinimų susidarymas bene labiausiai įprastas, pvz.: *žiaub(e)rė* (*žiauberis, -iės*) : *žiaũbti* „pilnu snukiu ėsti“, *graužlỹs* (*graužlas, graužlė*): *gráužti*, gal ir *griaunà* (platokai ryt. aukšt., be to, šalia ir reikšme „briauna“, tad vargiai laikytinas paprastu *kriaunà* variantu, atsiradusiu dėl skardžiojo ir dusliojo priebalsio kaitaliojimosi) : *griáuuti* „ardyti“, kuris reikšme ne tiek jau skirtingas nuo giminiško *gráužti*), *skiauberis* (ir „briauna“) : **skiaub-(ti)* (plg. *skiaũbras, -à* „su siaura nugara; siauras, skliausčias; skurdus, sunykęs“, *skiaũbsčias, -ià* „skiausčias“, la. ret. *šķauba* „frontonas“, *šķubūt* „genėti, skabyti“). Prie jau minėtų žodžių su *kriaun-* dar pridėjus veiksmažodžius (trm.) *kriaunóti* „godžiai valgyti, kramtyti“, *kriaumóti* „godžiai kramtyti“, gaunama žodžių grupė, semantiškai ir darybiškai labai primenanti *žiaunė* (*žiaunà, -ōs*) „žiauberė“ (ir *žiauna* „žandikaulis“), *žiaunóti* „žiaumoti“, *žiaumóti* „negražiai valgyti“. Antrosios grupės žodžiai yra išaugę iš pirminio veiksmažodžio, neišlikusio lietuvių kalboje, bet žinomo kitur, plg. r. *жевать* (*жyó*), le. *życ* (*żwać; żuję*) „kramtyti“, s.v.a. *kiuwan* „t. p.“ ir kt. (ide. **geu-* „kramtyti“). Pirmosios grupės suponuojamo panašaus veiksmažodžio su gryna (nesietine) šaknimi **kreu-* lyg ir nebežinoma: rekonstruojama išplėstinė ide. šaknis **(s)keru-*, **(s)kreu-* paprastai randama dar kaip nors praplėsta, dažniau dantiniu *-t- / -d-*, plg. lie. *skriaũsti (-dė)* „engti, spausti, skausti“ sykiu su *skriaudūs, -i* „trapus, graudus, status, skardingas“ ir kt., s.v.a. *scrōtan* „kapoti, pjauti, rupiai smulkinti“. Be *(s)keru-*, *(s)kreu-*, yra ir daugiau plėtinių vis iš tos pačios pirminės šaknies **(s)ker-* „pjauti“. Žodžių, kuriuose įžvelgiama ši šaknis ar kuri išplėstinė jos atmaina, yra labai daug ir įvairių, margi jie ir semantiškai. Čia svarbu tai, kad tarp jų gražiai išsitenka ir žodžiai, reiškiantys „graužti, kramtyti“, „ardyti, rausti, trinti, trupinti“ ir pan., pvz.: (šalia lie. *skirti*) la. *kārnīt* (*kārnīt*) „rausti, kapstyti, knaisioti; valyti (žuvis, pypkę, pievas)“, gr. *κείρω* „kerpu; (iš)kertu“, bet ir „graužiu, ėdu; griaunu, ardau“, arm. *kʷerim* „grandau, gremžiu“; lie. *skėřsti* „pjauti (gyvulį)“ (ir pan.), bet ir 5 „pusiauskarda malti, plėsti lukštą“, 4 „dantimis draskyti“, *skardýti* 6 „smulkinti“ (*Aš skardaũ kąsnį duonos burno[je] su dantimis...*); (šalia lie. *skrėbti, skrąbti, skrabėti*) (*iš*)*skrōbti* „(iš)skobti“, la. *skrabt* „urbti, gremžti“, *skrabināt* (*skribināt, kribināt*) „gremžti, grandyti; (ap)graužti“, r. *кряпту́* (*кряпты́*) „gremžti, grandyti, krapštyti“, le. *skrobać* „grandyti, skusti“, s. isl. *skrapa* „krapštyti, gremžti“; (šalia lie. *karpýti* – džn. vksm. iš *kiřpti*) la. *kārpīt* „kasti, rausti, kapstyti“; (šalia *krāmas* „šašas, niežai“, s. isl. *skráma* „žaizda“, r. trm. *кромá* „riekė, abišalė; pakraštys, briauna“, tik dar su *-t-*) *kriřsti* (*kreřta*) „graužti“, la. *kriřst* (*kremtu*) „t. p.“. Tad iš tiesų nėra nei formalių, nei semantinių kliūčių teigti, kad rūpima lietuvių kalbos žodžių grupelė – tai tiesioginiai ir netiesioginiai vediniai iš palyginti neseniai išnykusio veiksmažodžio, turėjusio reikšmę (gal šalia kitų artimų) „kramtyti, graužti“ ir be jokių tarpininkų tęsusio ide. **(s)kreu-* (išplėtotą iš šaknies **(s)ker-* „pjauti“). Gružlio pavadinimas *kriaunỹs* (su var.) galėtų būti, bent teoriškai,

ir tiesioginis to išnykusio veiksmožodžio vedinys, pasidarytas su priesaga *-nis (-nys)*. Ir tokiu atveju motyvacija liktų ta pati – būtų remiamasi labiausiai įprastu suvokimu, kad gružlys – (dugno) graužėjas, rausėjas. Tačiau retas *kriaunỹs* tokiam darybos aiškinimui vargiai yra pakankamai senas, be to, patikimiau remtis realiu, o ne rekonstruotu pamatiniu žodžiu, todėl priimtinesnis turėtų būti ankstesnis aiškinimas, pagal kurį žuvelės pavadinimas yra ne tiesioginis, o tik trečiosios pakopos vedinys iš buvusio paveldėtinio veiksmožodžio: ide. **(s)kreu-* tęsinys lie. vksm. **kriau(ti)* „graužti“ pirma davė priesagos *-na* vedinį *kriaunà* „žiauberė“, šis priesagos *-yti (-ija, -ijo)* vksm. *kriaũnyti* „kramtyti“, ir tik iš pastarojo pasidarytas galūnės vedinys *kriaunỹs* „gružlys“. Kadangi apie ide. **(s)keu-* (ne jo tolesnių plėtinių) pėdsakus lietuvių kalboje niekas, rodos, nėra kalbėjęs, galima papildomai pasakyti, kad čia veikiausiai priklauso ir kiek skirtingesnės reikšmės trm. *kriaũnytis* „tuštintis“ (su *nusikriaũnyti*) bei *prikriaũnyti* „priteršti“, plg. giminiškus la. trm. *izkãrnîtiês* „tuštintis“ bei *apkãrnît(iês)* „ap(si)teršti (savo) išmatomis“ EH I 90 sykiu su lo. *excrémentum* „išmatos, išskyros“: *excernere* „išskirti“, taip pat kito balsių kaitos laipsnio *krũnyti (-ija, -ijo)* „godžiai valgyti, šlemšti“. Čia tinkama vieta ir visuotinai pažįstamam *kriaunà* (ppr. dgs. *kriaũnos*) „peilio koto aptaisas“, la. trm. *krauna (krauns)* „dalgio nugara, virkščia“ (ir *krauja* „t. p.“), kurie jau seniai (plg. B e r n e k e r I 631) siejami su s.-ch. *křnja* (džn. dgs. *křnje*) „makštis; (peilio, kardo) ašmenys“, slov. *křnec* „peilio rūšis“, *křnja* „buka geležtė, bigė“, č. *krňa* „geležtė, peilio ašmenys“ (mor. ir slov. *grňa* „t. p.; prastas peilis“, ret. „peilio kotas“); nepritardamas V. Macheko skeptiškam požiūriui į tokį siejimą dėl bemaž ištisinio reikšmių nesutapimo (M a c h e k² 293), J. Bezlajus nurodė (B e z l a j II 97), kad panašiai įvairuoja ir (veikiausiai giminiško) sl. **černъ* „kotas, rankena“ atstovų reikšmės, plg. slov. *črěn* „kriaunos, peilio kotas“, bet luž. (a., ž.) *črjonok, crjonk, crjon* „geležtė (tikėtų dar pridėti ir bulg. trm. *чрѣн* „geležtė“). Pirmieji slavų žodžiai (s.-ch. *křnja* ir kt.) paprastai neatskiriami nuo sl. **kъrnъ* „nupjautas, nulaužtas, luošas“, kuris kildinamas iš ide. **kr-no-*, pasidaryto iš šaknies **(s)ker-* „pjauti“ veiksmožodžio. Sl. *černъ* „kotas, rankena“ tik dalis etimologų laiko tos pačios šaknies atstovu, tačiau bemaž visi pripažįsta giminystę su lie. *kēras* „kelmas (su šaknimis); krūmas“, pr. *kirno* „keras, krūmas“, sl. **korę (*korene)* „šaknis“. O dėl pastarųjų žodžių, jei tik nesitenkinama tokiu nebaigtu etimologizavimu, šiaip ar taip, priimtiniausiu reikia laikyti šliejimą prie ide. **(s)ker-* „pjauti“ (P o k o r n y I 572 t.; B. J e g e r s, KZ LXXX 19 tt., 31 t.; F r a e n k e l 241; Т о п о р о в [IV] 16 tt.; M a ž i u l i s II 194 t.), nors kitas gali prieš tai ir labai spyriotis (plg. Э С С Я XI 63 tt.). Tad jeigu ir toliau laikomasi nuomonės, kad baltų žodžiai (lie. *kriaũnos* ir kt.) giminiški su slavų (o jos atsisakyti rimtų priežasčių nėra), juos irgi reikia laikyti ide. **(s)ker-* „pjauti“ palikuonimis, skirtumas tik tas, kad jie, kaip rodo forma, ne tiesiai su ta pirmine šaknimi susiję, kaip slavų žodžiai, o per tarpinį plėtinį **(s)kreu-*. Ir šiaip, net nesidairant į slavų kalbas, antrojo *kriaunà* etimologinį atskyrimą nuo pirmojo (reikšme „žiau-

berė“) sunku būtų rimtai pateisinti. Tad ligšiolinio lie. *kriaunà* „peilio koto aptaisas“ ir jo artimesnių giminaičių baltų ir slavų kalbose tolesnio siejimo su reikšmės „kreivas“ būdvardžiais (lo. *curvus...*) ir kitais ide šaknies **(s)ker-* „sukti, lenkti“ atstovais (Būga I 325, Fraenkel 296), kuris ir taip nebuvo labai patrauklus, ateityje gal nebederėtų laikytis. Plačiau ir specialiau apsidairius, gal kada nors pasirodys, kad baltai turi ir daugiau žodžių, ligi šiol visai neaiškintų ar aiškintų kitaip, kuriems tinkamiausia vieta greta čia jau iškeltų ide. **(s)kreu-* (šalia **(s)ker-* „pjauti“) tiesioginių atšvaitų. Tolesnes paieškas nutraukiant, galima nebent tiek pridėti, kad lūpiniu plėstuku išplėtotas **(s)kreu-*, panašiai kaip ir dantiniu (plg. jau minėtą *skriaudūs* ir kt.), irgi turi savo atstovų ne tik kai kuriose kitose indoeuropiečių kalbose (plg. lo. *scrūpus* „aštrus akmuo“ ir kt.), bet ir baltų. Tai pirmiausia iki šiol neetimologizuoti lie. trm. *(nu)skriaūbti* „(nu)kasti, (nu)lyginti“ (sykiu su S. Daukanto *išskruobti* „iškasti, išruopti“), *skriaubūs*, *-ì* „nelygus, gruoblėtas“, *skraubūs*, *-ì* „atšiaurus“, *skriaublìnis*, *-è* „kas aukštas, griozdiško sudėjimo“, *skriaublẽ* „skardis“ (plg. *skařdis* „t. p.“: *skeřsti*), prie kurių toliau savaime šlyja silpnojo balsių kaitos laipsnio, irgi trm., *skrubūs*, *-ì* „taupus“, *skrùbti (skruĩba)* „iš paviršiaus kietėti, džiūti“, *skrùbis*, *-è* „senas, sudžiūvęs, sunykęs žmogus ar gyvulys; šykštuolis“, *skrùbinti* „tausoti“, *skrùbinas*, *-a* „šykštus, skurdus, menkas, negausus“, *skrùbiniai* „šykščiai, nedaug“, *skrùbnas*, *-à* „mažas, menkas, skurdus“, *skrubnūs*, *-ì* „t. p.; per trumpas, per siauras“, *skrùbninti* „labai taupiai vartoti, tausoti; daryti per ankštą ar per trumpą“ (dėl šios grupelės žodžių atskiresnių reikšmių „šykštus“ ir pan. plg. artimai giminiškos dantinio plėstuko grupės *skrùdžas* „šykštuolis“, dėl „sunykęs, sudžiūvęs, menkas“ ir pan. – iš tos pat grupės *skriaūznas*, *-à* „liesas, nuskurdęs, sumenkęs“, *skriauzlà* „džiūsna“, dėl „per trumpas“ ir pan. – tik semantiškai artimus *gruzìnis*, *-è* „trumpas“ bei *grùžas*, *-à* „t. p.“: *gráužti*); la. *skrubinât* „graužti, krimsti; (s.) šykštėti; (trm.) genėti (EH); krapštinėti (KR)“, trm. *(nùo)skrubt* „(nu-, ap-)graužti“, *skrubît* „graužti“, *skrubẽ* „gružausė (apkarpytomis, apgraužtomis ausimis) avis“, *skrubẽns* „šykštus, trūktinas, taupus“, *skrublis* „kauptukas“, *skrublêt* „kauptuku parenti“, *skrubulis* „smulki detalė, atskrabas“, *skrubulains* „grumbluotas, skriaubus“ (EH), kurių (dar ne visų) aiškinimo maždaug teisingą kryptį jau buvo užčiuopęs J. Endzelynas, galimais giminaičiais nurodydamas šv. *skrubba* „trinti, brūžinti, brozdinti“ (ir „mazgoti, skalbti; (ap)tašyti“) ir v.v.ž. *schrobben* „trinti, drėksti“ (ME III 898; dar plg. šv. *skrovlig* „šiuškštus, grublėtas; netašytas, grubus; kimus“, šv., norv. *skrubba* „Platychthys flesus (L.)“, da. *skrubbe* „t. p.“ – plekšnė taip pavadinta dėl šiuškščios, su dygių gumburėlių eilėmis viršutinės pusės, žr. E. Hellquist, Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar, I (1894), 89); kai ir E. Frenkelis (jau specialiaime etimologijos žodyne) tenkinasi pakartojęs tą germanų žodžių porą, už tokį siejimą tarsi palikdamas atsakyti vien J. Endzelynui, susidaro įspūdis, kad etimologija dar nebaigta.

Ilgokai sugaišus su neaiškiaisiais lietuvių kalbos gružlio pavadinimais, galinčiais, rodos, dar labiau išryškinti pagrindinį motyvacijos tipą (kai pavadinamoji žuvelė lai-

koma dugno graužėja bei rausėja), nebeatogu palikti nekliudytą ir vieną panašų latvių kalbos pavyzdį. Tai latgalių *kūrmelis*² „gružlys“, pažįstamas Latvijos pietryčių kampe (L a u m a n e ZNLV 97 t.). Gerokai platesnė br. trm. *курмэль* „t. p.“ (dem. *курмелёк*) geografija (iš naujesnių šaltinių ypač minėtinas СБГ II 581; tik retkarčiais žodis priskiriamas ne tai žuvelei, plg. ЛексАТЛ I 129 žml. nr. 322 „pūgžlys“) – žymi dalis šiaurinės Baltarusijos pusės. Be to, dar yra ir r. *кўрмель* bei *курмэль* „gružlys“ (Latvijoje esąs ir reikšme „vėgėlė“), dem. *курмелёк*, paprastai baltarusiams artimesnėse tarmėse, tačiau sykiu su nomadais rusais jau nusidanginęs ir į Azijos gilumą, Novosibirsko kraštą (СРНГ XVI 133). Br. *курмэль* vartojimas palyginimuose labai primena panašų *rubuilis* vartojimą: *Круглы, здаровы, як курмель. Тоўсты, як курмель*; iš to irgi matyti, kad ano žemaičių žodžio antrinė reikšmė gerai atpažinta ir atskirta nuo pamatinės. Latgalių (ir gretimų rytų slavų) žodžio etimologizavimas jau turi savo istoriją, tegu dar ne tokią ilgą. Pirmiau imta kalbėti apie br. *курмэль*. Baltarusių kalbininkas A. Veržbovskis savo 1960 m. baigtos disertacijos „Baltarusių – lietuvių leksikos tarpusavio santykiai“ rankraštyje, pasirėmęs, be kitų šaltinių, etnografo P. Šeino užrašais iš Vitebsko krašto, iš kurių matyti, kad žodis sykiu buvęs ir „название полнотелого мальчика“, teigė, dar nieko nežinodamas apie panašaus žuvelės pavadinimo buvimą latvių kalboje, kad tai turėtų būti skolinys iš lie. *kurmēlis : *kūrmis* „крот“ (В я р ж б о ў с к і БЛЛУ 832). Bemaž dešimtmečiu vėliau A. Herdas, atsiliėpdamas į Baltarusijos kalbininkų anketą dėl baltizmų baltarusių kalboje, šiaurinių šnektų br. *курмель*, *курмелёк* (reikšmė „karosas“ veikiausiai nurodyta klaidingai) ir Pskovo šnektų r. *курмель* „gružlys“ kamieną laikė esant skolintą iš la. *kure* „karosas“ (= *kūre* [*kūre* / *kūre*²]; tai, tarp kitko, skolinys iš suomių kalbų) ir (kartu!) lie. *kurmis* „крот“, tik priesaga -*ель* patys slavai prisidėję (A. С. Герд, Лекс. балт. ў бр. мове, 11). B. Laumanė, priminusi A. Herdo aiškinimą, manė, kad semantiškai labiau pagrįsta la. *kūrmelis* (ir skolintą (b)r. *курмель*) sieti ne su lie., la. *kurmis* „Kröte“ (nesama reikšmė „rupūžė“ veikiausiai bus atsiradusi, kitų reikšmės aiškinamąjį r. „крот“ nepadairiai sutapatinus su fonetiškai artimu v. „Kröte“), o su la. trm. *kūrms*, *kūrmis*, *kūrmulis* „būrys, krūva, kamuolys“, nes gružliai gyveną būriais ir esą apvalaus kūno (L a u m a n e, l. c.). Naujasis aiškinimas labai netvirtas, ir ne dėl vienos priežasties. Ypač kliūva motyvacija: laikymasis būriais nėra išskirtinė gružlių savybė, tai būdinga ir daugeliui kitų žuvų, tad ir negirdėti, kad gružlys būtų pagal tai kur nors pavadintas. Gal pajutus tokios motyvacijos silpnumą, dar dėl viso pikto pridurta, kad galėjęs lemti žuvelės pavidalas. Bet ir taip nėra kiek ne geriau: viena, gružlys visai nėra rutuliškos formos, niekuo neprimena kamuolio (gumulo), antra, abejonių kelia pats rėmimasis la. *kūrm(i)s* reikšme „kamuolys“, nes ji veikiausiai nėra visai atskira bei savarankiška, o tik tos pačios reikšmės „būrys, krūva“ tęsinys (kaip ir pateikta ME): ir tuose pasakymuose, kuriuose žodį *kūrm(i)s* galėtų atstoti (ar paaiškinti) la. *kamuōls* „kamuolys“, išlaikyta iš esmės ta pati reikšmė „būrys, krūva“, plg. *krampji savilka viņu kurmā* ME

II 324 – lietuviškai irgi tiktų sakyti *mėšlungis sutraukė į kamuolį*, tačiau tai sykiu tolygu sakymui... *į krūvą (kupetą)*. Gružlio pavadinimo kildinimas iš la. *kurm(i)s* „būrys, krūva“ ir darybiškai nėra visai paprastas. Iš tokios reikšmės pamatinio žodžio vargiai galima su priesaga *-elis* pasidaryti žuvies pavadinimą. Įprastiniai tos priesagos vediniai iš daiktavardžių yra deminutyvai, o jų darybos reikšmė, kaip žinoma, tėra modifikacinė, jais nepavadinamas visai skirtingas dalykas. Iš kitų, jau antraeilių, kluvinių būtų galima nurodyti la. *kūrmelis*² „gružlys“ ir *kūrm(i)s* „būrys, krūva“ (sykiu su kt.) geografijos nesutapimą: antrieji težinomi iš vienos kitos šnektos toliau į šiaurę bei vakarus. Baltarusių kalbos etimologijos žodyne br. (ir r.) *курмэль* „gružlys“ pripažįstamas baltizmu, klaidingai kildinamas iš nesamo tokios pat reikšmės lie. *kurmėlis*, kuris laikomas deminutyvine įprastinio žodžio *kūrmis* forma (ЭСБМ V 168). Apibendrinant galima pasakyti, kad dėl br. *курмэль* (ir r. *кўрмелль*, *курмэль*) nesutarimų nėra – visų jis laikomas baltizmu, kurio šaltiniu gali būti nurodytas tik la. *kūrmelis*² „gružlys“. Latvių žodžio kilmę jau sunkiau išaiškinti. Vis dėlto atrodo, kad ligšiolinės užuominos dėl galimos sąsajos su latvių (ir lietuvių) kurmio pavadinimu neturėtų būti atmestos. Gružlio pavadinimų, kuriems būdinga motyvacija „rausėjas (graužėjas)“, plačiame fone dabar nėra niek nebeturėtų rodytis keista ir nesuprantama, kodėl tą žuvelę pavadinant sykį pasinaudota kurmio, kito garsaus žemės rausėjo, pavadinimu. Motyvacija čia iš esmės ta pati, tiktai nebegalima kalbėti apie tokios pat darybos reikšmės „kas rausia (graužia)“ buvimą. Darybos vaidmuo čia apskritai antraeilis. Svarbiausia – metafora, vieno rausėjo (kurmio) pavadinimo perkėlimas kitam (gružliui). Priesaga *-elis* pasinaudota ne tiek jos įprastine deminutyvine funkcija, kiek siekiant ir formaliai atskirti naujos reikšmės žodį nuo senojo; LKŽ vien s. v. *gaidėlis* sutelkti net 9 panašiai atsiradę (vis iš to paties *gaidys*) priesagos *-elis* žodžiai (pirmuoju padėtas trm. *gaidėlis* „voveraitė, gaidukas, laputė, žąsyte, *Cantharellus cibarius* Fr.“, rodantis, kad negali būti jokių abejonių ir dėl la. trm. *gailene*, *gailene*, *gailine* „t. p.“ sąsajos su la. *gailis* „gaidys“, plg. ME I 584).

Arčiau susipažinus su lietuvių ir latvių kurmio pavadinimo etimologizavimo dabartine būkle, atsiveria, beje, dar ir kiek kitokio la. *kūrmelis*² aiškinimo perspektyvos, būtent: jis, nors ir giminiškas su kurmio pavadinimu, ne iš jo atsiradęs, o tik paraleliškai pasidarytas. Be *Talpa europaea* L. pavadinimo lie *kūrmis* (trm. ir *kurmys*), la. *kuřmis* (trm. ir *kuřms*, *kūrms*², *kuřma*, *kūrmulis*²), yra dar tos pačios reikšmės LKŽ iškeltas į viešumą (iš vakarų dzūkų paribio su slavais) *kurnys*, kuri atitinka iš seniau žinomas la. trm. *kūrnis*² (ir *kuřne*). J. Endzelyno etimologija, išplėtotą E. Frenkelio, pirmiausia orientuojasi į siejimą su sl. **kъrnъ* „nupjautas, nulaužtas, luošas“ ir remiasi prielaida, kad kurmis taip pavadintas dėl jo tariamo aklumo (tokios motyvacijos kurmio pavadinimų kalbose iš tiesų pasitaiko). O dėl sl. **kъrnъ* paprastai sutariama, kad tai būdvardis (dalyvis) iš ide. **(s)ker-* „pjauti“. Tačiau B. Jėgeris jau yra pagrįstai paprieštaravęs (KZ LXXX 17³), kad su lie. *kūrmis* (ir kt.) giminiškiems baltų žo-

džiams reikšmė „aklas“ visai svetima. Dar galima pridurti, kad ir dėl formos sunku pritari orientavimuisi į sl. *kǣrnǫ. Su lie. *kurnỹs*, la. *kurnis*² (*kuřne*) dar visai nieko – tai galėtų būti galūnės vedinys iš tokio būdvardžio (latviai net turi trm. *kuřns* „kurčias“ šalia įprastinio *kuřls*, *kūrls* „t. p.“), bet kaip panašiai paaiškinti įprastinį *kurmis*? Viskas darosi paprasčiau, kai, užuot taip labai įsitėpus į slavų būdvardį (kurio prestižas ir šiaip dabar jau gerokai susvyravęs, nes, kaip matyti iš *M a y r h o f e r* I 172, 562 t., jo giminytė su s. i. *karnáh* „ausytas, ilgaausis, kirptaausis (kurčias)“ – ne toks jau tikras dalykas), mėginama pažiūrėti, ar (rytų) baltai nebus kurmį pavadinę turėdami galvoje jo tikrai realų ir netgi ryškiausią bruožą – (žemės) rausimą. Tai neverčia atsisakyti paties siejimo su ide. *(s)*ker-* „pjauti“, nes, kaip jau buvo parodyta kalbant apie lie. *kriaunỹs*, šios šaknies atžalos neretai pažįstamos „graužti; ardyti, rausti“ ar panašiomis reikšmėmis. Pavyzdžių, rodančių, kad kurmį pavadinant iš tiesų mėgstama atsižvelgti į jo viso gyvenimo nenuilstamą darbą, indoeuropiečių kalbose yra per akis, plg. r. trm. *рытик* (: *рыть* „rausti, kasti“); rytų slavų (br., ukr.) ir vakarų sl. sandūroje *точák, тачák* ЛексАтл I 56 žml. nr. 87, *toč-ak-ъ, toč-ьk-ъ, toč-ьk-a* ОЛАСЛС I žml. nr. 12 (: br. *тачыць* „varpyti, graužti; rausti (apie kurmius)“, ukr. *точіти*, le. *toczyć* „rausti, gremžti; graužti“); s.v.a. *scero* (kaip ir *kurnis*, sykiu su s.v.a. *sceran* „kirpti, skirti“ prie ide. *(s)*ker-* „pjauti“); s.v.a. (ir v.v.a.) *mūwerf* (jo pirmą kartą darybos reikšmė buvusi „kas krūvas meta“, po keleto pirmojo sando perdirbinimų dab. v. *Maulwurf* suvokiamas kaip metėjas snukiu); v. trm. *Bohrer* (: *bohren* „gręžti, urbti“), *Erdbohrer* (tad „kas žemę gręžia“); *Wenneworm, Winnewurm, Wengewurm, Windwurm* ir pan. *M i t z k a* Dt. Wortatlas III 26 tt. (su I sandu iš (*sich*) *wenden (winden)* „sukti(s), verptis“ ir II – *Wurm* „kirminas“); gr. (α)*σπάλαξ* (veiksmažodis graikų neišlaikytas, bet sykiu su *σπολάξ* „nudirtas kailis, šarvai“ ir kt. prie ide. **sp(h)el-* „skelti, plėšti“) ir, jei tai nėra tikrai šio perdirbinys dėl liaudies etimologijos, *σκάλοψ,-οπος* (: *σκάλλω* „kasu, rausiu“); s.i. *ākhúh* „kurmis; pelė“ (: *khánati* „kasa, rausia“). Manant, kad lie., la. *kurmis* ir lie. *kurnỹs* (la. *kurnis*²) veikiausiai irgi priklauso šitokios motyvacijos pavadinimams, juos būtų galima laikyti arba priesagų – atitinkamai *-mis* ir *-nis* – vediniais iš veiksmažodžio su *kur-* (ar kartais, jei su balsių kaita, ir *ker-*), arba galūnės *-is(-ys)* vediniais iš sudėtingesnių veiksmažodžių, kurių kamienai jau buvo išplėsti atitinkamai *-m-* ir *-n-*. Jų darybos reikšmė kiekvienu atveju būtų „kas rausia“ (ar pan.). Dėl pirminio veiksmažodžio ir jo reikšmės plg. lie. *kérti* „luptis“, la. *ķert* „griebti, gaudyti“ (reikšmės raida panaši, kaip ir giminiškų s. isl. *hrífa* „kasti, drėksti; griebti, pasiglemžti“, s. sng. *gehrīfnian* „plėšti, griebti“), lie. *skūrti* „driksti, plyšti, skarti; skursti“, la. trm. *apskuris* „apskuręs, apdriskęs“, lie. trm. *skurùs, -ì* „su papurusiomis plunksnomis“, la. *skurinât* „purtyti, kratyti, galvą ieškoti, kudenti; kurstyti; (refl.) kasinėtis (po plaukus), pujotis (plunksnas snapu parenti); trainiotis, gaisuoti“ (pastaroji reikšmė priemeną *guřsti* „gaišti, trukti“ šalia „skursti“, *gūrti* „trupėti, irti“), (trm.) *skurît ausis* „k a r p y t i a u s i m i s, a u s i s s k l i a u s t i“, *skurîgs* „piktas; šiurkštus, nelygus“ (panašiomis

reikšmėmis ir giminiškas la. *skârbs* „rūstus, žiaurus; šiurkštus, žvarbus“ šalia lie. *skerbti* „įrėžti, skverbti“; dėl pastarųjų latvių žodžių kiek kitaip ME III 906; Pokorny I 954). Dėl nomina agentis ar jiems artimų vedinių darybos su priesaga *-nis* (*-nys*) plg. lie. *éinis* „toks (sunkiai palekiantis, Lietuvoje išnykęs) paukštis; stambus, bet tingus žmogus (ar gyvulys)“ (: *eiti*), *garnys* (la. *gârnis*, *gãrnis*) „gešė“ (kilmė aiškinta BEE 18¹), *lepnis* „išlepėlis, lepūnas“ (: *lèpti*), *sūsnis*, *-é* „kas nususeš, nusigyvenęs, skarmalius; nenaudėlis“ (: *sūsti*), *trāknis*, *-é* „apsileidęs, nuskurdęs ūkininkas“ (: *trēkti*, *trēkia* „gadinti, eikvoti, švaistyti; teršti, tepti“); la. *aizbildnis* „užtarėjas, globėjas“ (: *aizbildēt*), *āizgādnis* „globėjas“ (: *āizgādāt*), (trm.) *gãrnis* „ėdrus žmogus, rijuoklis“ (: *dzeift*), *(pa)laidnis*, *-ne* „ištvirkėlis, išdykėlis“ (: *palaistiēs*), *sūt̃nis*, *-ne* „pasiuntinys“ (: *sūtīt*). Sunkiau rasti aiškių šios kategorijos priesagos *-mis* vedinių, kuri ir šiaip yra reta (plg. la. trm. *šķilmis* „skilvis“). Spragą kiek užpildo priesagos *-mē* vediniai, plg. lie. *lēkme* „sugriuvėlis, ištižėlis“ (: **lekti* „lepti, lèpti“ šalia *lēkas*, *lēkšas* „ištižėlis, vėpla“, *lēkaūsis*, *-é* „nulėpausis“ ir kt.), *pykmē* „pikčiurna“ (: *pỹkti*) – tokie ar panašūs dariniai jau gali būti atrama darytis prireikus ir vyr. g. nomina agentis su *-mis*. Be to, darantis *kurmis* galėjo būti nusiziūrėta į paveldėtinį kirmėlės pavadinimą lie. *kĩrmis*, *-io*, *kĩrmis̃*, *-iēs* (*kĩrmuō*; *kermuō* „bičių perai“, *kermenaĩ* „t. p.“), la. *cirmis* (*cirmens* ...; *cērmis*², *cērms*², *cērme*). Tų gyvūnų, nors ir smarkiai skirtingų, pavadinimai kartais ir kitose kalbose yra vienaip ar kitaip susiję – vokiečių tarmėse, pavyzdžiui, *kurmis* daug kur vadinamas antruoju dūrinio sandu imant žodį *Wurm* „kirmėlė“ (vienas kitas tokio pavadinimo variantas neseniai minėtas). Nors indoeuropietiškas kirmėlės pavadinimas ir kitos kilmės (jį aiškinant, beje, dažniausiai tenkinamasi ide. **k^urmis* „kirmėlė“ rekonstrukcija; Mažiulis I 369 mano, kad tai galėję būti „tas, kuris graužia“ – vedinys iš ide. vksm. **k^uer-* / **k^ur-* „graužti, kramtyti“, dėl kurio nurodoma Pokorny I 642 s. v. **k^ueru-*, ir tai gal būtų priimtina, tik bėda, kad tokio veiksmožodžio buvimas indoeuropiečių senkalbės laikais tebėra ant keršo arklio – jis ir anksčiau tik abejojant remtas dviejų kalbų, senovės indų ir graikų, pavyzdžiais, į kurių šitokią aiškinimą dabar tų kalbų geriausi etimologai žiūri dar kreiviau, žr. Mayrhofer I 379; Frisk II 630 t.), jam nesunku buvo baltų kalbose ir formaliai, ir semantiškai glaudžiai prišlyti prie ide. **(s)ker-* „pjauti“ reprezentantų, ypač turinčių formas **kir-*, **ker-* šaknį. Tai bus leidę (rytų) baltuose pasireikšti (bent kuri metą ir bent vietomis) bl. **kirmis* (ir trm. **kermis*) „kirmėlė“ darybos antriniam suvokimui: imta manyti, kad tai darybos reikšmės „kas graužia (kerta, karmo)“ (plg. lie. *kĩrmgrauža*, *kĩrmgraužas* „medžio kirminėlis, kinivarpa; jos išgraužta skylutė; kirmėlių išėdos, milteliai“, la. – iš lie.? – *ķirmgrauzis* „t. p.“) bei „kas varpo, urbina, rausia, brūžina“ (plg. lie. *kĩrmvarpa*, *kĩrmvarpis* „kirmgrauža“, trm. *kĩrmbrauža* „t. p.“ : *braužti* „bruožti, brėžti, drėksti, braukti“) vedinys (nomen agentis), darybiškai skaidomas **kir-mis* (**ker-mis*), kur **kir-* (**ker-*) laikytas darybos pamatiniu kamienu (nes tai dalis, sutampanti su gretimo veiksmožodžio leksiniu kamienu), o *-mis* (diferencinė dalis) –

darybos formantu. Su šitaip iš tariamo vedinio **kir-mis* (**ker-mis*) išlukštenta priesaga *-mis* gal ir pasidarytas (ryt.) bl. **kurmis*, kurio tik leksinė reikšmė tokia skirtinga, o darybos – veikiausiai maždaug ta pati, kaip ir priskirtoji paveldėtiniam kirmėlės pavadinimui. (Apie šaknies **(s)ker-* / **(s)kir-* žodžių poveikį kirmėlės pavadinimui baltuose kalba ir Mažiulis l. c., tik kita dingstimi ir kiek kitaip; jo, tarp kitko, iškelta dėmesio verta mintis, kad dėl to poveikio galėjęs atsirasti bl. trm. **kermis*, išsiskiriantis savo *e*. Kad ne tik pirminės šaknies, bet ir jos plėtinių atstovai galėjo atsiliepti kirmėlės paveldėtinio pavadinimo suvokimui ar net paveikti formą, bene rodo la. trm. *cirpenis* „kirmėlė“ šalia *ķirmenis* „t. p.“ ir *ķirpis*, *ķirpis* „kirmgrauža“ šalia *ķiřmis*, *ķiřmis*² „t. p.“ – jei perdirbta dėl la. *cirpt* „kirpti“. Dar aiškesniu perdirbiniu pagal pirminį veiksmažodį ar jau ir išplėstinius su *-n-* reikėtų laikyti lie. ryt. *kerně* „kirmėlė“). Visai atsisakyti minties, kad kurmis galėjo būti pavadintas pasitelkiant ne sufiksinių, o fleksinių darybos būdą, vis dėlto gal nereikėtų. Tokią darybą lyg ir daro įmanomą pirmiausia štai tokių veiksmažodžių su *-n-* ir *-m-* buvimas: la. trm. *kuřnâtiês* (*kurnâtiês*²) „knaisiotis, raustis, knebinėtis“, *uzkurnêtiês* „užsispirti“ (dėl reikšmės plg. la. *kârpît pretî* „spyriotis“ šalia *kârpît* „kasti, rausti, kapstyti“), *ķurnêt* „gaiš(uo)ti“, lie. trm. *kiuřnyti* „valgyti, graužti“ (ir su iš- „išgraužti skylę“), la. trm. *ķirnît* „mėšlą iš valkčio vertykle versti (kabinti, plėšti); (iš)darinėti; rausti, knisti“, *ķirnât* „rausti, jaukti“ (dėl pastarųjų dviejų veiksmažodžių galimo priklausymo sykiu su jau minėtu *kârnît* kaip tik čia žr. B. Jēgers, KZ LXXX 18), iš kitų kalbų dar galima priminti alb. *korř*, *kuarr* (< **kēr-n-ō*) „(nu)pjaunu, nuimu derlių“, *harr* (< **skor-n-*) „išpjaunu, ravėju“ (Pokorny I 939); lie. *kuřmti* „rausti“, la. trm. *kurmât* „krapštytis, gaišuoti“. Kas sakyta apie kurmio pavadinimų susidarymo išgales, tinka ir žuvelės pavadinimui *kūrmelis*², tik čia dar prisideda galimas la. *kurmis* „Talpa europaea L.“ tarpininkavimas, apžvelgtas pirma. La. *kūrm(i)s* (sykiu su **skurma* ar **skurms*) „būrys“, nors ir niekuo dėtas dėl *kūrmelis*² atsiradimo, gali irgi būti tos pačios šaknies **(s)ker-* žodis, plg. giminiškus s.v.a. *scara* „kariuomenės dalinys; būrys“ (v. *Schar* „būrys“), gal ir *kāras*, *kārias* „karas; kariuomenė; (s.) būrys“ ir kt.; iš negiminiškų žodžių dėl reikšmės plg. la. *bars* „pradalgė; baras, ruožas; būrys“, lie. *bāras* „ruožas; būrys žmonių“ – veikiausiai visomis nurodytomis reikšmėmis tos pačios šaknies (ide.) **bher-* „aštriu įrankiu doroti – pjauti, skelti, brėžti, trinti“ (lo. *ferio*, *īre* „mušti, kirsti, skelti, durti; nukauti, paskersti“ ir kt.), tarp kurios palikuonių dabar nebederėtų nutylėti nė lie. *žebérklas* „žuverklas“, trm. *bérklauti* (su var.) „mėsinėti, skrosti“ ir kt., žr. BEE 128 t.

Pagaliau metas grįžti prie mįslingojo ž. *rubiūlis*, svarbiausio šio rašinio rūpesčio. Jau iš to, kad laikinai palikus šį žodį juo toliau, juo labiau buvo ryškinamas vis tas pats *Gobio gobio* (L.) nominacijos principas, randama vis daugiau vienodos motyvacijos ir net maždaug vis tą pačią darybos reikšmę „kas graužia, rausia“ turinčių (paprastai – tik turėjusių) pavadinimų, buklesnis skaitytojas bus atspėjęs, kad šitaip purenama dirva ir *rubiūlis* panašiam suvokimui bei aiškinimui. Ir iš tiesų, pasidairius tokiam

interpretavimui reikalingo pamatinio žodžio, kandidatų į jį, pasirodo, galima rasti be didesnio vargo, ir ne kur nors už jūrių marių, o tuose pačiuose Žemaičiuose. Pirmiausia iš tokių veiksmazodžių, kurių tikrumas nekelia jokių abejonių, gal reikėtų minėti ž. *rubinti* „krapštyti“ (su *atrūbinti*). Nors LKŽ laikomas homonimu, tas pats žodis yra ir *rubinti* „slėpti“ (su *parūbinti* „paslėpti, pakišti“), pro kurio reikšmę, jau antrinę, dar gerai prasišviečia pirmykštė „rausti“, plg. lie *raūsti* vartojimą jau DP 390 : *ėmė vieną talentą, pàrausė jį žemėn* (LKŽ s. v. 2 *paraūsti* 6 „pakasti, įkasti“); arba pasakoje: *Vyrukas tyliai pasirausė skūrą po savim* (l. c. 9 refl. „pasikišti“). Svarbus ir *raūbti* „kasti, rausti, ruopti“ (taip pat su *įsi-, iš-, pa-*). E. Frenkelis, težinojęs S. Daukanto vienintelį *išraubti* „gremžiant padaryti, išskobti“, dar abejojo dėl formos su *-au-* tikrumo, kaip dabar matyti, visai be reikalo, nes ją patvirtina LKŽ pateikti patikimi šnektų pavyzdžiai. Ryškiausias žemaičių gružlio pavadinimas galėtų būti su priesaga *-uilis* pasidarytas tiek iš *rubinti* (tada būtų dezintegracinis darinys, panašus į sinonimą *gūrnis* : *gūrinti*), tiek (jei su balsių kaita) iš *raūbti* – abiem atvejais darybos reikšmė būtų iš esmės ta pati – „kas raubia, rubina (t. y. rausia, krapšto)“. Tačiau dar paprasčiau ž. *rubūilis* vesti iš pirminio vksm. *rūbti* (*rūba*) „kasti“, kurį S. Karaliūnas, tiksliau nenurodydamas šaltinio, sakosi ėmęs iš A. Juškos, kartu iš jo dar cituodamas *Bulbes pàrubiau, patirdama, ar užaugo* LKK XIV 85. To (*pa*)*rūbti* reikšmę dar kiek paryškina iš to paties Juškos žodyno paimtas panašus pasakymas *Su piršteliu ruobu bulves iš šalies kero*, kuriuo LKŽ iliustruojama giminiško vksm. *ruōbti* specialesnė (3) reikšmė „neišrovus kero, rausti (bulves)“. Tad ir šiuo atveju darybos reikšmė tokia pat – „kas ruba (t. y. ruobia, rausia)“. Gerai tik būtų tvirčiau žinoti, kad tokio pamatinio veiksmazodžio Žemaičiuose tikrai būta ar gal dar ir dabar esama (A. Juška, kaip yra žinoma, kartais ir pats šalia realių sudėtingesės sandaros žodžių retrogradiškai prisidarydavo paprastesnių). Iš kitų tikrų artimiausių giminaičių ką tik minėtas *ruōbti* „skauptuoti, gremžti; kasti; neišrovus kero rausti (bulves)“ platėliau nei du pirmieji pažįstamas žemaičių, net ir klaipėdiškių. Čia tiktų priskirti ir keletą tokių dėmesio kol kas nesulaukusių antrinių veiksmazodžių, kurie rodo, kad ir šios draugės žodžiams šalia reikšmės „rausti“ nesvetima dar ir reikšmė „graužti“: *rubždėnti* „gruokšnoti, rupšnoti, graužti“ (bet *parubždėnti* – „pakrapštyti, pakasinėti“), *rubždinti* „t. p.“: *Melagis šuo lūgojo nuo avies duonos, kurią ji rubždino, ši jos nenorėjo jam duoti* DaukVS 44, *rubžnóti* „t. p.“. Graužimą ar kitus intensyvius veiksmus, lydimus garsų, žymintys veiksmazodžiai dažnai šalia turi ir garsinių reikšmių (plg. *griáuti* „versti, ardyti“ ir „griausti, dundėti“), todėl gal čia priklauso ir ret. *rubėti* „grumėti, bildėti“, kurį J. Endzelynas buvo siejęs su la. *rubinât* „burbuliuoti, bubenti, ulbėti (apie teterviną)“, sykiu pritardamas Prelvicui, kad iš pastarojo dar galėtų būti la. *rubenis* „tetervinas“. E. Frenkelis ginčydamas, kad veiksmazodis, atvirksčiai, padarytas iš *rubenis* (nors tam nepritaria nei forma – dar plg. variantus *rubêt, rubît*, nei semantika – vksm. *rubinât* pažįstamas dar ir reikšme „kukenti, kuknoti (tyliai žvengti)“), vis dėlto ne visai suprantamai lie.

rubėti siejimo su la. *rubenis*, rodos, neatsisakė, kartu palaikydama tradicinį pastarojo lyginimą su s. isl. *rjúpa* „žvyrė“ (dėl kurio aiškinimo, tarp kitko, irgi nesutariama: vieniems paukštis taip pavadintas dėl spalvos, kitiems – dėl balso), dar pridėdama labai įvairuojančios formos lie. *jerubė* „virbė“ ir iš kito šono prie tų paukščių pavadinimų šliedamas (vėl ne visai suprantamai) *rùbulioti* „volioti, ritinėti“, *rùbulas* „gumulas, gniužulas“ ir kitus panašius žodžius. Kad beetimologizuojant tarp paukščių pavadinimų pasiklydęs ir iš esmės likęs be paaiškinimo garsinės reikšmės *rubėti* galėtų priklausyti rausimo, graužimo ir panašių reikšmių žodžių grupei *raũbti*, *rubinti* ir t.t., matyti, pavyzdžiui, iš tokios semantiškai artimos žodžių draugės: *skrebždėti* (*skrabždėti*) „brazdėti, čiužėti, krebždėti“, *skrebėnti* „krebždėti“: „skusti, lupti“, *skrebėti* „krebždėti, šiugždėti, braškėti, girgždėti“, *skrėbinti* „brazdinti“: „skusti, lupti“, (*iš*)*skrōbti* „(iš)skobti“, la. trm. *skrabt* „duobti, skobti, gremžti, grandyti, brėžti“, *skrabs-tūt* „duobti, skapstyti, grandyti, braižyti“, *skrabinât* „krebždinti, brazdėti“: „graužti, kramtyti“, *skrabulis* „skrabalas, barškalas“: „grandyklė“, „randas“, r. *кряпечу́* (*кряпечу́*) „gręsti, gremžti, grandyti, krapštyti“, slov. *škrébat* „džerškėti, bruzgėti“: „graužti“, v.v.a. *schreff* „plėš(y)ti, drėksti“, lo. *scrobis* „duobė“ (tai iš dalies jau kalbant apie *kriaunỹs* minėti šaknies ide. *(s)ker-* „pjauti“ plėtinio ide. **(s)kerb(h)-*, **(s)kreb(h)-* atstovai; E. Frenkelio pakartotinis pabrėžimas – F r a e n k e l, 286, 815 t. – *skrebėti* šeimos žodžius esant garsų mėgdžiojamosios prigimties yra kiek klaidinantis).

Visiškai tikras ž. *rubinti* (su iter. dem. *rubinėti*) atitikmuo yra la. *rubinât* reikšmėmis „graužti, krimsti, kramsnoti; urbinti, krapštyti, rakinėti, rausyti, kasinėti; peš(io)ti, kedenti“. Sprendžiant iš ME ir EH vietų nuorodų – tai pirmiausia buvusių kuršių žemių žodis, tik nedaug užkabinantis dar ir žiemgalių gyventą plotą. Tad nebūtų labai netikėta, jei kur greta išnirtų ir ž. *rubūlis* atliepinys. B. Laumanė, beje, iš tiesų yra radusi la. *rubūlis*² „Noemacheilus barbatulus?“, bet tik iš pačios pažemaitės (Aizvykiuose), todėl jį laiko – veikiausiai teisingai – skoliniu iš lietuvių kalbos (L a u m a n e ZNLV 80 t.; Lietuvos pusėje ties ta vieta, ruože Skuōdas–Truikinaĩ–Ylakiaĩ, gerai pažįstamas ž. *rubūlis* „Gobio gobio“). Latvių dialektologai vis dėlto neturėtų visai prarasti vilties panašų žuvelės pavadinimą rasti ir Kuršo gilumoje; nors germanizmas *grundulis* (su variantais) ir labai įsigalėjęs, kaip matyti iš gružlio pavadinimų žemėlapiu (L a u m a n e ZNLV 95), vakarinėje Latvijos pusėje dar vis plyti didelės nežinios dykros.

Nėra vienos nuomonės dėl la. *ruobs* „rantis, įkarpa; ištrupa, šukė; spraga (trūkumas)“, *ruōbuôt*² (*rùobît*) „rantyti (dantyti)“. K. Būga galvojo apie skolinimą iš sen. rusų kalbos, J. Endzelynas mėgino gelbėti jų latviškumą griebdamasis kontaminacijos. Tik E. Frenkelis (ir S. K a r a l i ū n a s l. c.) jų neskyrė nuo lie. *ruōbti*, *rubinti*, la. *rubinât* „graužti...“ ir kt., nors tam akivaizdžiai prieštarauja semantinis skirtumas. Gal čia E. Frenkelį bus kiek suklaidinęs II *rubinât* 1 reikšmės „graužti“ paaiškinimo „einkerben, nagen, anfressen, ein Loch machen“, ME ištiesai perimto iš U I 228, pir-

masis žodis (dėl kurio pasirodymo pirminiame šaltinyje turėtų būti kaltas skliausteliuose prirašytas *ruobīt* – atseit pamatinė lytis šalia tariamos dažninės *rubināt*).

Iš artimiausių lie. *raūbti*, *rubinti*, *ruōbti* ir kt. giminaičių kitose, ne baltų, kalbose, etimologams, tarp kitko, seniai paaikšėjusių, plg. go. *raupjan* „pešti“, s.v.a. *roufen* „peš(io)ti“, s. isl. *ruppa* „(at)plėsti, (iš)pešti“, lo. *rubus* „gervuogė, draskės (drėskės), *Rubus caesius* L.“ ir kt. – visi jie atsiskiria plėstuku *-b-, pridėtu prie pirmykštės šaknies ide **reu-*, **reua-*, **rū-* „drėksti, kasti, rausti; rauti; griebti“. Pirmykštės šaknies svarbiausias atstovas lietuvių kalboje yra *ráuti*, o iš kitaip – su *-s- – išplėstos tos pačios šaknies yra ir lie. *raūsti*, ž. *rubuīlis* pamatinio veiksmazodžio sinonimas. Tad pamatinio veiksmazodžio reikšmė „rausti“, kaip matyti, labai sena, paveldėta iš indoeuropiečių senovės.

Dar pora žodžių dėl *rūbulas* „gumulas, gniužulas; didelis kukulis, kankolas“, kuri šalia *rubuīlis* pirma tik užsiminė P. Skardžius, bet paskiau J. Otrembskis jau kėsinosi nugramzdinti į riebalus, o E. Frenkelis norėjo išskraidinti nežinia kur su paukščiais. Neatrodė, kad jį reikėtų visai atskirti nuo žuvelės pavadinimo, nors dėl pastarojo atsiradimo jis ir niekuo dėtas. Juk *rūbulas* (kartu su *rubulai*, *rubuliai* „sutrinti nešvarumai, sąvėlės“ ir kt.) šalia *raūbti*, *rubinti* (*rubinėti*), *rubuīlis* yra lygiai taip, kaip *grūžulas* „nuograuža“, *grūžūlis* „kukulius, kankolas, parpelis“, *grūžulas* (*grūžulys*) „grumstas, gabalas“ šalia *gráužti*, *grūžinti* (*grūžinėti*), *grūžlūs* (*grūžulys*). Vadinasi, *rūbulas* (ir pan.) ir *rubuīlis* yra gal ir visai to paties veiksmazodžio vediniai. E. Frenkelio žodyno antraštinis *rūbulioti* „volioti, ritinėti“ yra tame straipsnyje duoto *rūbulas* vedinys, lygiai kaip ir *rūbulti* „t. p.; vynioti“, *rūbuliuoti* „daryti rūbulus, volioti, ritinėti“. Mažiausiai aiškus yra A. Juškos vienos dainos (ir žodyno) *rubuliūoti* „mirkuliuoti, kibirkščiuoti“ (taip jo kiek miglota reikšmė nusakyta LKŽ), kuri E. Frenkelis semantiškai gretino su *raibstytis*, tuo lyg norėdamas bent kiek pagrįsti *rūbulas* grupelės žodžių (tarp kurių minėtas ir *rubūila* „riebus žmogus, storulis“) šliejimą prie raibų paukščių pavadinimų. Vieno neaiškaus žodžio (gal jis dėl balsių asimiliacijos atsiradęs vietoj *ribuliūoti*?) įrodomoji galia tam, žinoma, per menka. Jeigu čia apžvelgtų ž. *rubuīlis* giminaičių kažkokia tolimesnė sąsaja su E. Frenkelio užsimintais paukščių pavadinimais ir būtų įmanoma, tai visai kitu pagrindu – pavyzdžiui, sutikus, kad tie paukščiai taip pavadinti dėl ypatingo savo balso ir pripažinus, kad lie. *rubėti* „grumėti“, la. *rubināt* „burbuliuoti, ulbėti; kukenti“ irgi priklauso tam pačiam žodžių būriui, nepaisant žymaus semantinio nutolimo nuo centrinės reikšmės „rausti“.